

دلالت حدیث منزلت بر مقام فرض الطاعه

اصغر غلامی*

چکیده: حدیث منزلت، از احادیث متواتر است که در کتب معتبر روایی شیعه و عامّه نقل شده است. نویسنده در این مقاله، ابتدا مضمون برخی از احادیث شیعه را در ذکر کرده که منزلت امیرالمؤمنین علی علیه السلام نزد پیامبر صلی الله علیه و آله را همانند هارون نزد موسی علیه السلام می‌داند و در ادامه، به ارتباط آن با مقام فرض الطاعه امام علیه السلام می‌پردازد.

نویسنده خلافت را به عنوان یکی از شؤون منزلت برشمرده و معنای خلیفه را به لحاظ لغت و روایات اهل بیت علیهم السلام بررسی کرده، به توضیح مقام خلافت الله پرداخته و پیامبر صلی الله علیه و آله را با توجه به تفویض مولوئیت و مقام امر و نهی، خلیفه‌ی خدا برشمرده است. آن‌گاه بر همین اساس، خلیفه‌ی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله را خلیفه‌ی خدا می‌داند که دارای مقام فرض الطاعه و مقام امر و نهی است. دلالت حدیث منزلت بر معنای فرض الطاعه، معنای امامت و معنای لازمه‌ی امامت از دیدگاه علمای شیعه نیز بررسی شده است.

کلید واژه‌ها: حدیث منزلت / امامت و ولایت امیرالمؤمنین علی علیه السلام / امام معصوم علیه السلام، مقام فرض الطاعه / خلافت / خلافت، معنی لغوی / خلافت، در روایت / حدیث منزلت، دلالت‌ها / حدیث منزلت، امامت / حدیث منزلت، لازمه‌ی امامت / حدیث منزلت، نظریه عالمان شیعه.

*. محقق و پژوهشگر.

۱. نصوص حدیث منزلت

در مورد حدیث منزلت از حیث سند، نص و دلالت، مباحث زیادی مطرح شده است. این حدیث به مناسبت‌های گوناگون از رسول اکرم صلی الله علیه و آله صادر شده و در کتب معتبر روایی شیعه و کتب مشهور عامّه به صورت‌های مختلف آمده است.

۱-۱) مضمون برخی از احادیث شیعه

۱-۱-۱) در جریان تسمیه‌ی حضرت امام حسن مجتبی علیه السلام جبرئیل از سوی خدا به رسول گرامی او سلام و تهنیت گفته و با اشاره به منزلت امیرالمؤمنین علیه السلام نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله که همانند منزلت هارون نسبت به موسی است، عرضه می‌دارد که به امر خدای تعالی، امام مجتبی علیه السلام را به اسم فرزند هارون نام‌گذاری کند. به همین مناسبت، امام مجتبی علیه السلام «حسن» نامیده شد که عربی شده‌ی «شبر» یعنی نام فرزند هارون علیه السلام می‌باشد.^۱

۱-۱-۲) رسول خدا صلی الله علیه و آله پس از فتح خیبر، به دلیل ترس از غلو عده‌ای در مورد امیرالمؤمنین علیه السلام که مبادا به الوهیت ایشان قائل شوند، از ذکر فضایل امیرالمؤمنین علیه السلام خودداری کرده و به بیان این فضیلت اکتفا می‌فرماید که نسبت به ایشان همانند هارون نزد موسی است.^۲

۱-۱-۳) در جریان مؤاخات بین مسلمین نیز رسول اکرم صلی الله علیه و آله امیرالمؤمنین را به عنوان برادر خویش برمی‌گزیند و به ایشان می‌فرماید: منزلت تو نزد من همانند منزلت هارون نسبت به موسی است.^۳

۱-۱-۴) امیرالمؤمنین علیه السلام ضمن خطبه‌ای در جنگ صفین، منزلت خویش را نسبت به پیامبر که مانند منزلت هارون نسبت به موسی است، مطرح فرموده است.^۴

۱. روضة الواعظین / ۱۵۳-۱۵۴؛ الانوار البهیة / ۷۳؛ العوالم، الامام الحسن علیه السلام / ۱۷؛ مستدرک الوسائل / ۱۵ / ۱۴۴؛ الصراط المستقیم / ۲۰۸.

۲. مناقب الامام امیرالمؤمنین / ۲۴۹؛ شرح الاخبار / ۲ / ۳۱۸ و ۴۱۲؛ المسترشد / ۶۳۴.

۳. العمدة / ۲۳۰؛ مناقب آل ابی طالب / ۲ / ۱۸۶؛ کتاب الاربعین / ۱۳۷.

۴. اعیان الشیعه / ۱ / ۴۹۶؛ نهج السعادة / ۲ / ۲۲۲-۲۲۱؛ امالی صدوق / ۴۹۱.

۱-۲) نقل حدیث منزلت در کتب مشهور اهل سنت

۱-۲-۱) پیامبر اکرم ﷺ به امیرالمؤمنین (علیه السلام) فرمود:

«یا راضی نیستی که جایگاه تو نزد من مانند جایگاه هارون نزد موسی باشد.»^۱

۱-۲-۲) در صحیح مسلم عبارت چنین است:

جایگاه تو نزد من مانند جایگاه هارون نزد موسی است؛ جز این که بعد از من پیامبری نیست.^۲

۱-۲-۳) طبق روایت سیوطی، عمر ضمن نقل حدیث منزلت، آرزو می‌کرد

که این فضیلت را برای خود داشته باشد و آن را از تمام آنچه خورشید بر آن می‌تابد، بالاتر می‌دانست.^۳

بر اساس تحقیق آیه‌الله سید علی حسینی میلانی، چهل تن از صحابه و بیش از پنجاه نفر از مشاهیر اهل تسنن در قرون مختلف، حدیث منزلت را روایت نموده‌اند و ابن‌عبدالبرّ از آن به عنوان محکم‌ترین و صحیح‌ترین اخبار تعبیر می‌کند.^۴

چون هدف این نوشتار، بررسی دلالت حدیث منزلت بر مقام فرض الطاعه یا امامت الهی است، در مورد اسانید حدیث به همین مختصر اکتفا می‌کنیم و به بررسی منزلت‌ها و شؤون هارون نسبت به موسی و ارتباط این شؤون با مقام فرض الطاعه می‌پردازیم.

۲. منزلت هارون نسبت به موسی

با توجه به عبارت «أنت مني بمنزلة هارون من موسى» تمام شؤون، وظایف و منزلت‌هایی که هارون نسبت به موسی داشت، برای امیرالمؤمنین (علیه السلام) نسبت به رسول اکرم ﷺ اثبات می‌شود، جز مقام نبوت که با عبارت «إلا أنه لا نبي بعدي»

۱. صحیح بخاری ۵ / ۲۴. ۲. صحیح مسلم ۴ / ۱۸۷۱ - ۱۸۷۰ رقم ۲۴۰۴.

۳. جمع الجوامع ۱۱ / ۳۱۴ رقم ۱۵۰۷ و ۱۵۱۰.

۴. ر.ک. محاضرات فی الاعتقادات / ۲۴۴ - ۲۴۷.

استثنا شده است.

منزلت‌های هارون نسبت به موسی علیه السلام را بر اساس آیات و احادیث ذیل آن و نیز روایات صادره از اهل بیت علیهم السلام پی می‌گیریم.

۲-۱) خلافت

خدای تعالی یکی از منزلت‌های هارون را نسبت به موسی، خلافت و جانشینی وی در قوم او می‌داند.^۱ در برخی از روایات نیز این مسأله مطرح شده است. مثلاً امام باقر علیه السلام می‌فرماید:

... و هارون یخلفه اذا غاب [من] قومه للمناجاة.^۲

... هنگامی که موسی جهت مناجات [با پروردگار] از قوم خود غایب می‌شد هارون جانشین وی می‌گشت.

رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم نیز مطابق برخی از نصوص حدیث منزلت، به خلافت امیرالمؤمنین علیه السلام تصریح و تأکید فرموده‌اند. ابن عباس نقل می‌کند: پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم ضمن تذکر به منزلت امیرالمؤمنین علیه السلام فرمودند:

هذا علي بن أبي طالب... والخليفة على الأحياء من أمّتي و...^۳

این علی بن ابی طالب است که ... خلیفه‌ی برندگان از امت من می‌باشد...

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم خطاب به حضرت صدیقه علیه السلام فرمود:

... يا فاطمة... إنّ الله تبارك و تعالی اطلع إلى الأرض إطلاعة، فاختارني من خلقه فجعلني نبياً. ثمّ اطلع إلى الأرض إطلاعة ثانية، فاختار منها زوجك. أوحى إليّ أن أزوّجك إياه و أتّخذهُ وليّاً و وزيراً، و أن أجعله خليفتي في أمّتي.^۴

۱. اعراف (۷) / ۱۴۲.

۲. تفسیر قمی ۲ / ۱۳۷؛ تفسیر کنز الدقایق ۳ / ۵۷۷.

۳. علل الشرایع ۱ / ۶۶.

۴. کمال الدین ۲۶۳؛ کفایة الاثر ۱۰؛ شرح الاخبار ۳ / ۵۸ - ۵۹؛ المسترشد ۶۱۳.

... ای فاطمه... خدای تعالی نظری (از روی عنایت) به زمین کرد و مرا برگزید و نبی قرار داد و سپس نظر دیگری (از روی عنایت) به زمین کرد و همسر تو را برگزید و به من وحی کرد که تو را به ازدواج او درآورم و او را سرپرست (امت) و وزیر خودم قرار دهم و او را به جانشینی خود در امتم نصب کنم.

در روایت دیگر، پیامبر ﷺ پس از شمردن برخی فضایل امیرالمؤمنین و حسنین علیهما السلام و حمزه و جعفر رحمه الله علیهما، خطاب به امیرالمؤمنین علیا فرمود:

يا أخي أنت ستبقى بعدي و ستلقى من قریش شدة من تظاهروهم عليك و ظلمهم لك. فإن وجدت عليهم أعواناً في فجأهم و قاتل من خالفك من واقفك و إن لم تجد أعواناً فاصبر و كف يدك و لا تلق بها إلى التهلكة، فإنك مني بمنزلة هارون من موسى.^۱

برادر من! تو پس از من خواهی ماند و از اتحاد قریش بر ضد خودت و ظلمی که نسبت به تو روا می‌دارند، سختی خواهی دید. پس اگر یارانی در برابر آنان یافتی؛ با آنها جهاد کن و به واسطه‌ی موافقت با مخالفان خود بجنگ. اما اگر یاری نیافتی، صبر کن و دست‌نگه‌دار و خود را به هلاکت نینداز؛ چرا که منزلت تو نسبت به من همان منزلت هارون نسبت به موسی است.

بنی اسرائیل در غیاب حضرت موسی علیا خلافت هارون را نادیده گرفتند و نهایتاً گوساله‌پرست شدند. مسلمانان نیز پس از رسول خدا ﷺ خلافت امیرالمؤمنین علیا را نپذیرفتند و تسلیم امر رسول خدا ﷺ نشدند. لذا رسول اکرم ﷺ در این حدیث از نافرمانی مردم خبر می‌دهد و به امیرالمؤمنین علیا می‌فرماید: «چنان‌که بنی اسرائیل خلافت هارون را نادیده گرفته، در مقابل امر الاهی (از سوی پیامبرشان) طغیان کردند، مسلمانان نیز پس از من، امر خدا و خلافت تو را نخواهند پذیرفت.» رسول خدا ﷺ مخالفان را به سامری و گوساله همانند دانسته، به امیرالمؤمنین علیا توصیه کردند که در صورت نداشتن یاری‌کننده، صبر پیشه کند. این حدیث هم‌چنین اثبات می‌کند که امیرالمؤمنین علیا نه فقط در حیات رسول خدا ﷺ و در غیاب ایشان بلکه پس از رحلت خاتم الانبیاء ﷺ نیز

۱. کمال الدین / ۲۶۴.

خلیفه‌ی ایشان است. هارون خلیفه و جانشین موسی در میان امتش بود. امیرالمؤمنین (علیه السلام) نیز خلیفه و جانشین رسول خدا (صلی الله علیه و آله) است و تمام وظایف، شؤون و اموری که هارون (علیه السلام) نسبت به حضرت موسی (علیه السلام) داشت و همه‌ی اموری که از ناحیه‌ی امت موسی بر هارون وارد گردید، در مورد امیرالمؤمنین (علیه السلام) نیز جریان دارد.

۲- ۱- ۱) معنای خلیفه

خلیفه در لغت، به معنای کسی است که به دنبال دیگری آمده، به جای او می‌نشیند و کارهای او را انجام می‌دهد.

ابن اثیر خلیفه را کسی می‌داند که در صورت رفتن دیگری، در جای او می‌نشیند و بر مسند او تکیه می‌کند.^۱

فراهِیدی و ابن منظور نیز می‌گویند:

خلیفه کسی است که جانشین فرد قبل از خود می‌شود.^۲

در معجم مقاییس اللغه آمده:

الحاء و اللام و الفاء أصول ثلاثة: أحدها أن يجيء شيء بعد شيء يقوم مقامه...^۳

ماده (خ ل ف) سه معنای اصلی دارد: یکی از آنها، آمدن چیزی بعد از چیز دیگر و قرارگرفتن در مقام و جایگاه اوست.

جوهری کسی را که دارای سلطنت و فرمان‌روایی باشد، خلیفه می‌داند.^۴ به این دلیل، به کسی که از سوی خدای تعالی دارای حق امر و نهی و سلطنت الاهی می‌گردد، خلیفه الله اطلاق می‌شود.

۲- ۱- ۲) خلیفه در روایات اهل بیت (علیهم السلام)

در روایات اهل بیت (علیهم السلام) خلافت به عنوان مقام الاهی معرفتی شده است. لذا از امامت-که همان مقام فرض الطاعه و وجوب اطاعت و سلطنت الاهی یا حق امر

۲. العین ۴ / ۲۶۷؛ لسان العرب ۹ / ۸۳.

۴. الصحاح ۴ / ۱۳۵۶.

۱. النهایه ۲ / ۶۹.

۳. معجم مقاییس اللغه ۲ / ۲۱۰.

و نهی است. به عنوان خلافة الله تعبیر می شود. امیرالمؤمنین (علیه السلام) می فرماید:

لا تخلو الأرض من قائم لله بحجة إما ظاهراً مشهوراً وإما خائفاً مغموراً...
أو لئلك خلفاء الله في أرضه والدعاة إلى دينه.^۱

هرگز زمین خالی نمی ماند از کسی که حجت الاهی را به پا دارد، خواه ظاهر و مشهور باشد و خواه ناامن و پنهان... آنان خلفای خدا در روی زمین و داعیان به سوی دین اویند.

در روایتی از امام رضا (علیه السلام) خلافة الله و خلافة الرسول، مساوق و در عرض هم به کار رفته است.^۲ زیرا خلافت و سلطنت رسول از سوی خداست؛ لذا خلافت کسی که بعد از رسول، بر مستند او تکیه می زند و به جای او می نشیند نیز، منتسب به خدای تعالی می باشد. این است که وقتی مأمون به حضرت امام رضا (علیه السلام) گفت: به نظرم رسیده که خود را از خلافت معزول کنم و با تو بیعت نمایم، امام (علیه السلام) در پاسخ، خلافت را مقامی الاهی دانست و فرمود:

إن كانت الخلافة لك وجعلها الله لك، فلا يجوز أن تخلع لباساً ألبسك الله و تجعله غيرك. وإن كانت الخلافة ليست لك، لا يجوز لك أن تجعل لي ما ليس لك.^۳

اگر خلافت برای توست و خداوند آن را برای تو قرار داده، پس جایز نیست لباسی را که خداوند آن را به تو پوشانیده است، برکنی و به دیگری واگذاری. و اگر خلافت برای تو نیست، جایز نیست چیزی را که از آن تو نیست به من واگذاری.

پس خلیفه در روایات به امام و صاحب مقام سلطنت الاهی اطلاق شده است. برای روشن شدن بحث، لازم است «خلافة الله» بیشتر تحلیل شود.

۲. کافی ۱ / ۱۹۹.

۱. نهج البلاغه، حکمت ۱۴۷.

۳. عیون اخبار الرضا (علیه السلام) ۲ / ۱۳۹.

دیدیم که خلیفه کسی است که به جای دیگری می‌نشیند و کارهای او را انجام می‌دهد. جانشین وقتی معنا دارد که شخصی، دیگری را مدّتی به جای خود قرار دهد تا کارهایی را که در آن مقام انجام می‌داد، جانشین وی انجام دهد. این معنا در مورد خداوند متعال درست نیست؛ چرا که او همیشه و در همه جا حاضر است و چیزی از امور مردم، از او پنهان نیست. امّا طبق سنّت الهی، مردم نمی‌توانند مستقیماً و حضوراً با خداوند متعال تماس گیرند و از امر و نهی و رضا و سخط او اطلاع یابند. به همین جهت، خدای تعالی، از باب لطف و احسان، عده‌ای را از میان خلق برگزیده، آن‌ها را خلیفه‌ی خود قرار داده، امر و نهی آن‌ها را امر و نهی خود و اطاعت و معصیت آن‌ها را اطاعت و معصیت خود شمرده است. منظور از خلیفه بودن امامان معصوم علیهم‌السلام نیز همین تملیک سلطنت و حقّ امر و نهی به ایشان است. پس معنای خلافت، گاهی با تملیک و تفویض برخی شؤون به کسی، صدق پیدا می‌کند.

روشن است که سلطنت، حقّ امر و نهی و سرپرستی امور مردم فقط از آن خدای تعالی است؛ زیرا خالق همه‌ی اشیاء خداوند می‌باشد و بدیهی است که خالق هر چیزی مالک آن نیز هست. انسان نیز یکی از مخلوقات خدای تعالی است. چنان که در بیان صالح پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم می‌بینیم که به قوم خود فرمود:

او شما را از زمین آفرید و شما را در آن، زندگانی داد (یا شما را به آبادانی آن، واداشت).^۱

همین مضمون در آیه‌ی ۲۳ و ۲۴ سوره‌ی ملک نیز آمده است. هم‌چنین انسان وقتی خدا را به معرفت حقیقی بشناسد، این نکته را می‌یابد. یکی دیگر از راه‌های مهم تذکّر به خالقیت خداوند، آن است که انسان به مخلوقیت و فقر و نیازمندی خود متوجّه شود و بداند که همه مملوک خدایند. امیرالمؤمنین علیه‌السلام در تفسیر «إِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّا اِلَيْهِ رَاجِعُونَ» می‌فرماید:

۱. هود (۱۱) / ۶۱.

ما با گفتن «إِنَّا لِلّٰهِ» (ما از برای خدا بییم) به مملوکیت خود اقرار می‌کنیم.^۱

و نیز می‌فرماید:

همانا من و شما بندگان و مملوک پروردگاری هستیم که پروردگاری جز او نیست. او از خود ما چیزی را مالک است که ما خود مالک آن نیستیم.^۲

امیرالمؤمنین (علیه السلام) با این سخن تذکر می‌دهد که انسان با مراجعه به خویش می‌یابد که مملوک خداست. بنابراین هیچ تردیدی وجود ندارد که همه چیز مخلوق خدا و ملک انحصاری اوست. در این جهت، حضرت خاتم الانبیاء (صلی الله علیه و آله) - که اشرف مخلوقات است - با یک انسان عادی عامی در عرض واحد است و تفاوتی ندارد. به عبارت دیگر، هیچ کس - در هر مرتبه‌ای از کمال که باشد - در عرض مالک حقیقی بر دیگری حق مولویت، سلطنت و امر و نهی ندارد و سلطان و مولای حقیقی فقط و فقط خدای سبحان است؛ زیرا سلطنت بر مالکیت استوار است و کسی مولویت و حق امر و نهی دارد که مالکیت داشته باشد.

از سوی دیگر، بدیهی است که مولویت و سلطنت و حق امر و نهی، بدون سلب و کاستی از مالک حقیقی، قابل تفویض و تملیک به دیگران نیز هست و لازم نیست مولویت به طور مستقیم بر مالکیت استوار گردد، بلکه به اذن مالک حقیقی و تفویض مولویت از سوی او، دیگری نیز سلطنت و حق امر و نهی پیدا می‌کند. چنین شخصی که از سوی خدا منصوب می‌شود، در حقیقت، خلیفه‌ی خدای تعالی است. خلیفه‌ی خدا در هر تصرّفی نیازمند اذن لحظه به لحظه است و چنین نیست که با تفویض حق امر و نهی به کسی، این حق در اختیار او قرار گیرد و از اختیار خداوند خارج گردد و خدای تعالی از سلطنت و آمریت ساقط و معزول شود یا سلب و نقصی در مالکیت او لازم آید.

۲-۱-۴) پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله)، خلیفه‌ی خدا

یکی از شؤون حضرت خاتم الانبیاء (صلی الله علیه و آله) سرپرستی امور مردم و مولویت و

۲. همان / خطبه‌ی ۲۱۶.

۱. نهج البلاغه، حکمت / ۹۹.

حقّ امر و نهی برایشان است. خدای تعالی در آیات متعدّدی به این موضوع تصریح کرده است.^۱

در یکی از این آیات می‌خوانیم:

وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا.^۲

آن‌چه رسول خدا ﷺ به شما داد [و به شما امر کرد] بگیرید [و اطاعت کنید] و از آن‌چه شما را نهی کرد، پرهیز کنید.

امام صادق (ع) با استناد به این گروه آیات، به تفویض مولویّت و مقام امر و نهی به رسول اکرم ﷺ اشاره کرده، می‌فرماید:

إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ أَدَّبَ نَبِيَّهٖ عَلَى مَحَبَّتِهِ، فَقَالَ: ﴿وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ﴾^۳ ثُمَّ فَوَّضَ إِلَيْهِ فَقَالَ: ﴿وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا﴾^۴ وَ قَالَ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ﴾^۵ ۶

خداوند عزّ و جلّ پیامبرش را بر محبت خود تربیت کرد و فرمود: ﴿وهمانا تو دارای خلقی بس بزرگ هستی﴾ سپس امور مردم را به او تفویض کرد و فرمود: ﴿آن‌چه رسول خدا به شما داد، بگیرید [و اطاعت کنید] و از آن‌چه نهی فرمود، پرهیزید﴾ و فرمود: ﴿هر کس رسول خدا را اطاعت کند به یقین، خدا را اطاعت کرده است﴾.

البته برخی پنداشته‌اند مولویّت و حقّ امر و نهی، از شؤون نبوت است.^۷ اما با بررسی واژه‌های «نبی» و «رسول» از نظر لغت و استعمال قرآنی، به روشنی فهمیده می‌شود که اطاعت شخص نبی و رسول واجب نیست و انبیا و رسولان هیچ امر و نهی‌ای از خود ندارند. بلکه اطاعت از نبی و رسول هنگامی لازم می‌شود که پیامی از ناحیه‌ی خدا برای خلق داشته و امر به ابلاغ آن شده باشند. در واقع، آن‌چه

۱. ر. ک. نساء (۴) / ۵۹ و ۸۰؛ آل عمران (۳) / ۳۲ و ۱۳۲؛ مائده (۵) / ۹۲؛ انفال (۸) / ۱ و ۲۰ و ۴۶؛ نور (۲۴) / ۵۴ و ۵۶؛ محمد (۴۷) / ۳۳؛ مجادله (۵۸) / ۱۳؛ تغابن (۶۴) / ۱۲.
 ۲. حشر (۵۹) / ۷.
 ۳. قلم (۶۸) / ۴.
 ۴. حشر (۵۹) / ۷.
 ۵. نساء (۴) / ۸۰.
 ۶. کافی ۱ / ۲۵۶.
 ۷. ر. ک. تفسیر کبیر ۴ / ۴۳.

اطاعتش واجب است، در حقیقت امر خدای تعالی است و نبی و رسول فقط واسطه‌ی انتقال امر خداوند متعال به مردم هستند.^۱ بنابراین مقام فرض الطاعه و حق امر و نهی رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم که در آیات و روایت فوق به آن تصریح شده- غیر از مقام نبوت ایشان است.

۲- ۱- ۵) خلیفه‌ی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم خلیفه‌ی خداست.

از آن جاکه رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم دارای مقام فرض الطاعه و حق امر و نهی است و با توجه به معنای خلیفه، به روشنی می‌توان گفت خلیفه‌ی رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم نیز دارای چنین مقامی خواهد بود.

البته باید توجه داشت که خلیفه، در محدوده‌ی اموری که به وی محول شده است، از شؤون و مقامات فرد پیش از خود، برخوردار می‌گردد. در حدیث منزلت، شؤون و مقاماتی که امیرالمؤمنین علیه السلام از ناحیه‌ی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم پیدا می‌کند، به شؤون و مقامات هارون- که از ناحیه‌ی موسی علیه السلام به ایشان رسیده- تشبیه شده است. از این رو، می‌توان خلافت امیرالمؤمنین علیه السلام را همانند خلافت هارون دانست.

در قرآن کریم، خلافت هارون از ناحیه‌ی حضرت موسی علیه السلام به صورت مطلق بیان شده است.^۲ تمام شؤون و مقاماتی را که حضرت موسی در میان قوم بنی اسرائیل داشت، هارون نیز در غیبت موسی واجد بود. لذا وقتی قوم موسی منحرف شده و از اطاعت خدا روی گردانیدند و گوساله‌ی سامری را پرستیدند، هارون به ایشان گفت:

... و إن ربکم الرحمن فاتبعونی و اطیعوا امری^۳

... و محققاً پروردگار شما (خدای) مهربان است. پس، از من تبعیت کنید و امر مرا فرمان برید.

۱. نگارنده، این موضوع را در مقاله‌ی «بررسی مفهوم امامت در پرتو آیه‌ی امامت حضرت ابراهیم علیه السلام» بررسی کرده است. این مقاله در آینده منتشر می‌شود.

۲. اعراف (۷) / ۱۴۲.

۳. طه (۲۰) / ۹۰.

در نتیجه، حدیث منزلت با اثبات خلافت برای امیرالمؤمنین (علیه السلام) به صورت مطلق، به روشنی بر وجوب طاعت و حق امر و نهی ایشان دلالت می‌کند. به عبارت دیگر، رسول اکرم (صلی الله علیه و آله) با بیان این‌که منزلت امیرالمؤمنین (علیه السلام) نسبت به ایشان، همانند منزلت هارون به موسی است، خلافت امیرالمؤمنین (علیه السلام) را تثبیت و اعلان فرمودند. پس خلافت رسول خدا (صلی الله علیه و آله) به معنای سلطنت و مولویتی الهی و تملیک حق امر و نهی از سوی مولای حقیقی (بدون سلب و کاستی از او) و یا به عبارت دقیق‌تر همان مقام فرض الطاعه و امامت الهی می‌باشد. به همین جهت، امام رضا (علیه السلام) می‌فرماید:

امامت، خلافت خدا و خلافت رسول (صلی الله علیه و آله) است.^۱

۲-۲) وزارت

حضرت موسی (علیه السلام) از خدای تعالی مقاماتی را برای هارون درخواست کرد که از جمله‌ی آن‌ها مقام وزارت است.^۲ خداوند متعال درخواست موسی را پذیرفت و فرمود:

قد أوتیت سؤلک یا موسی.^۳

بنابراین با توجه به حدیث منزلت، این مقام (وزارت) برای امیرالمؤمنین (علیه السلام) نیز اثبات می‌گردد.

وزیر کسی است که بخشی از بار مسؤولیت و وظایفی را که بر عهده‌ی سلطان و امیر است، به دوش کشد و با هم‌فکری و نظر خویش او را کمک کند. طریحی می‌نویسد:

وزیر سلطان، کسی است که سنگینی [مسؤولیت] او را به دوش می‌کشد و با نظر خود او را یاری می‌کند.^۴

۱. کافی ۱ / ۱۹۹.

۲. طه (۲۰) / ۳۲-۲۵.

۳. همان / ۳۶.

۴. مجمع البحرین ۳ / ۵۱۰-۵۱۱.

۳-۲) شراکت در امر

یکی دیگر از مقاماتی که حضرت موسی علیه السلام برای هارون درخواست کرد و خداوند او را اجابت فرمود، شراکت در امر است. ^۱ اما مراد از امری که خداوند، هارون را در آن با موسی شریک قرار داده چیست؟

ممکن است از ظاهر آیات چنین استفاده شود که منظور از امر در آیه، امر رسالت است. ^۲ می دانیم که هارون دارای مقام نبوت و رسالت نیز بود. لذا می توان احتمال داد که آیه به این مقام برای هارون اشاره دارد؛ اما با مراجعه به احادیث، احتمال دیگری نیز در این مورد قابل طرح است.

ابن عباس نقل می کند که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم به خداوند عرض کرد:

اللَّهُمَّ إِنَّ نَبِيَّكَ مُوسَى بْنُ عِمْرَانَ سَأَلَكَ فَقَالَ: «رَبِّ اشرح لي صدري و يسّر لي أمري... الآية». و أنا مُحَمَّدٌ نَبِيُّكَ، أَسْأَلُكَ رَبِّ اشرح لي صدري و يسّر لي أمري و أحلل عقدة من لساني يفقهوا قولي و اجعل لي وزيراً من أهلي عليّ بن أبي طالب أخي، اشدد به ازري و أشركه في أمري. « قال ابن عباس: فسمعت منادياً ينادي: قد أوتيت ما سألت. ^۳

بار خدایا همانا پیامبر تو موسی بن عمران تو را خواند و عرض کرد: «پروردگارا سینه‌ی مرا گشاده گردان و کار مرا آسان کن...» (تا انتهای آیات را خواند و فرمود) و منم محمد پیامبر تو، به من سعه‌ی صدر عطا کن، کار مرا آسان گردان، عقده را از زبانم بگشا تا مردم سخنم را بفهمند، از بین اهل بیتم وزیری برای من قرار بده (یعنی) علی بن ابی طالب، برادرم را، به او پشت مرا محکم کن و او را در امر من شریک ساز. « ابن عباس می گوید: شنیدم منادی ندا کرد: آنچه را درخواست کردی به تو عطا کردیم.

از این حدیث برمی آید که امر مذکور در آیه، رسالت یا نبوت نیست؛ زیرا پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم مسلماً آخرین رسول خداست و پس از ایشان نبی و رسول نخواهد بود؛ لذا درخواست رسالت از سوی رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم برای امیرالمؤمنین علیه السلام صحیح

۱. طه (۲۰) / ۳۲.

۲. العنکبوت / ۱۳۷.

۳. تأویل الآيات الظاهرة / ۳۰۵. حدیث دیگری به همین مضمون از اسماء بنت عمیس نقل شده است.

نیست. اینک برای روشن شدن مراد پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله از امری که شراکت در آن را برای امیرالمؤمنین علیه السلام درخواست می‌کند، لازم است به روایات دیگری که در این زمینه وجود دارد، رجوع کنیم.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله پس از قرائت آیات سوره‌ی مبارکه طه به خداوند عرض کرد: تو به موسی چنین نازل کردی:

سَنَشُدُّ عَضُدَكَ بِأَخِيكَ وَنَجْعَلُ لَكَ مَلَكًا فَأَلَّا يَصِلُونَ إِلَيْكُمَا.^۱

ما به واسطه‌ی برادرت بازوی تورا قوی می‌گردانیم و برای شما چیرگی‌ای قرار می‌دهیم که هرگز به شما دست نیابند.

سپس رسول خدا صلی الله علیه و آله آن چه را حضرت موسی علیه السلام برای هارون، از خدا خواسته بود، برای امیرالمؤمنین علیه السلام درخواست کرد. ابوذر می‌گوید:

فَوَاللَّهِ مَا اسْتَمْتُمْ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله الْكَلِمَةَ، حَتَّى نَزَلَ عَلَيْهِ جَبْرِئِلُ علیه السلام مِنْ عِنْدِ اللَّهِ. فَقَالَ: يَا مُحَمَّدُ، اقْرَأْ قَالَ: وَمَا أَقْرَأُ؟ قَالَ: اقْرَأْ ﴿إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ﴾.^۲

به خدا سوگند رسول خدا صلی الله علیه و آله هنوز کلام خویش را به اتمام نرسانده بود که جبرئیل از سوی خدا بر او نازل شد و عرض کرد: ای محمد بخوان، فرمود: چه بخوانم؟ عرض کرد: بخوان ﴿همانا سرپرست شما خدا و رسول اوست و کسانی که ایمان آوردند، همانان که نماز را به پا می‌دارند و در حال رکوع، زکات می‌دهند﴾.

این احادیث را اهل سنت نیز نقل کرده و معترف‌اند که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در حق امیرالمؤمنین علیه السلام چنین دعا کرد و خداوند در استجابت دعای رسولش این آیه را در شأن امیرالمؤمنین علیه السلام نازل فرمود.^۴ بر این اساس، روشن می‌شود که مراد از این امر، مقام مولویتی و سرپرستی مردم و سلطنت الهی یا حق امر و نهی می‌باشد.

۱. قصص (۲۸) / ۳۵.

۲. مائده (۵) / ۵۶.

۳. مجمع البیان ۴ / ۲۱۰.

۴. ر.ک: تفسیر ثعلبی ۴ / ۸۱؛ تفسیر فخر رازی ۱۲ / ۲۶.

یکی از منزلت‌های هارون نسبت به موسی علیه السلام، شراکت ایشان در حق امر و نهی بر قوم بنی اسرائیل است.^۱ با توجه به حدیث منزلت، این مقام به خوبی برای امیرالمؤمنین علیه السلام اثبات می‌شود؛ یعنی در محدوده‌ای که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم حق امر و نهی داشت، امیرالمؤمنین علیه السلام نیز مفترض الطاعة است. در نتیجه، حدیث منزلت از این جهت نیز به روشنی بر مقام فرض الطاعة یا همان مقام امامت الهی دلالت دارد.

شیخ طوسی از سعید اعرج نقل می‌کند:

من و سلیمان بن خالد خدمت امام صادق علیه السلام رسیدیم. ایشان با ما سخن آغاز کردند و فرمودند: ای سلیمان! هر امری از امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب علیه السلام رسید، اخذ [و اطاعت] کن و از آنچه نهی کرده، بپرهیز. هر فضیلتی که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم داراست، در مورد امیرالمؤمنین علیه السلام نیز آن فضیلت جاری است و رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم بر همه‌ی خلائق فضیلت و برتری دارد. هم‌چنین این فضایل در ائمه علیهم السلام یکی پس از دیگری نیز جاری است.^۲

در این حدیث، تصریح شده که رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم افضل خلائق است و بر مردم مولویت و سلطنت دارد و اطاعتش بر همگان واجب است. امیرالمؤمنین علیه السلام نیز در این امر، شریک رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم است؛ لذا اطاعت ایشان نیز بر همگان واجب است. امام صادق علیه السلام به همین موضوع اشاره می‌کند و حدیث منزلت نیز دلالت روشنی بر آن دارد.

۳. دلالت حدیث منزلت بر مقام فرض الطاعة از نظر عالمان شیعه

علمای شیعه همواره معتقد بوده‌اند که حدیث منزلت بر خلافت و امامت الهی امیرالمؤمنین علیه السلام دلالت دارد. از سوی دیگر، معنای امامت همان مقام فرض الطاعة یا حق الهی امر و نهی می‌باشد. بدین‌رو، در آثار ایشان بر دلالت حدیث منزلت بر مقام فرض الطاعة تأکید و اصرار شده است. برای نشان دادن اهمیت این

۱. این موضوع در سوره‌ی مبارکه‌ی طه، آیه‌ی ۹۰ به روشنی، بیان شده است.

۲. امالی ۱ / ۲۰۹.

معنا، مناسب است دیدگاه‌های علما در این زمینه، مطرح شود.

۳-۱) دلالت حدیث منزلت به معنای امامت

برخی از عالمان شیعه مفهوم امامت الهی را همان تملیک حقّ امر و نهی و یا مقام اقتراض الطاعه می‌دانند. اینان در مقام بیان دلالت حدیث منزلت بر فرض الطاعه به این نکته اشاره کرده‌اند. عبارات برخی از ایشان را ذیلاً می‌آوریم.

۳-۱-۱) شیخ صدوق

شیخ صدوق پیرامون حدیث منزلت می‌نویسد:

چون واجب شد که منزلت علی علیه السلام بعد از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم مانند هارون نسبت به موسی در زمان زندگی موسی باشد، پس خلافت و وجوب طاعت او بر مسلمانان روشن می‌شود، و می‌فهمیم که او اعلم و افضل ایشان است؛ زیرا این شؤن، منزلت‌های هارون نسبت به موسی در زمان زندگی موسی بود.^۱

از این عبارت مرحوم صدوق به روشنی استفاده می‌شود که ایشان حدیث منزلت را یکی از دلایل امامت امیرالمؤمنین علیه السلام می‌داند. هم‌چنین در نظر ایشان، امامت و خلافت همان مقام فرض الطاعه و حقّ امر و نهی است. به عبارت دیگر، از نظر شیخ صدوق حدیث منزلت به روشنی بر مقام فرض الطاعه یا مقام امامت الهی دلالت دارد.

۳-۱-۲) شیخ مفید

شیخ مفید پس از نقل حدیث منزلت می‌نویسد:

این قول از سوی رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم نصّ ایشان را بر امامت امیرالمؤمنین علیه السلام ضمانت می‌کند ... و به واسطه‌ی این قول (حدیث منزلت)، همه‌ی منزلت‌های هارون نسبت به موسی برای امیرالمؤمنین علیه السلام ثابت می‌شود، مگر آن‌چه عرف تخصیص می‌زند؛ یعنی برادری نسبی و آن‌چه رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم آن را استثنا کرد

۱. معانی الاخبار / ۷۸.

یعنی نبوت... و هر کس در معانی قرآن ژرف بنگرد و در روایات و اخبار مرور کند، می‌داند که هارون برادر موسی بود... و خلیفه‌ی موسی بر قومش بود و امامت و وجوب طاعتی مانند امامت و وجوب طاعت موسی داشت.^۱

شیخ مفید نیز حدیث منزلت را به معنای امامت و خلافت برای امیرالمؤمنین (علیه السلام) می‌داند و بر مقام فرض الطاعه که همان معنای خلافت و امامت الاهی است، تأکید می‌کند.

۳- ۱- ۲) شیخ طوسی

شیخ طوسی حدیث منزلت را از جمله دلایل امامت امیرالمؤمنین (علیه السلام) برمی‌شمارد و پس از بیان متن حدیث می‌نویسد:

پس همه‌ی منزلت‌های هارون نسبت به موسی برای امیرالمؤمنین (علیه السلام) اثبات می‌شود، مگر آنچه در گفتار پیامبر استثنا شده است؛ یعنی مقام نبوت... و دانستیم که از جمله منزلت‌های هارون نسبت به موسی، آن است که او بر قومش مقام فرض الطاعه و حق امر و نهی داشت... با اثبات مقام فرض الطاعه، مقام امامت او ثابت می‌شود.^۲

شیخ طوسی نیز مقام امامت الاهی را به معنای فرض الطاعه می‌داند و آن را از حدیث منزلت، استنباط می‌کند.

۳- ۱- ۴) ابوالصلاح حلبی

به عقیده‌ی ابوالصلاح، حدیث منزلت، نص در امامت امیرالمؤمنین (علیه السلام) است. او خلیفه، امام و مفترض الطاعه را به یک معنا می‌داند و در مورد منزلت‌های هارون و امیرالمؤمنین (علیه السلام) می‌نویسد:

از جمله منزلت‌های هارون، وجوب طاعت او بر همه‌ی بنی اسرائیل است. پس ثابت می‌شود که امیرالمؤمنین نیز چنان [یعنی دارای مقام فرض الطاعه] است

۲. اقتصاد / ۳۵۲.

۱. ارشاد ۱ / ۱۵۶-۱۵۷.

و این امامت ایشان را اثبات می‌کند؛ زیرا فرقی بین این‌ها نیست که پیامبر فرمود: تو بعد از من خلیفه هستی یا امام امت من هستی یا بر ایشان وجوب طاعت داری و یا این که جایگاه تو نزد من مانند هارون نزد موسی است.^۱

مقام فرض الطاعه همان امامت و خلافت الهی است. و این کلام نیاز به توضیح بیشتری ندارد.

۳- ۱- ۵) ابن بطریق

در کلام ابن بطریق نیز اعتقاد ایشان به دلالت حدیث منزلت بر مقام فرض الطاعه هویدا است. لذا بدون هیچ توضیحی کلام ایشان را نقل می‌کنیم. وی پس از نقل حدیث منزلت می‌نویسد:

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله همه‌ی منزلت‌های هارون را نسبت به موسی، برای امیرالمؤمنین علیه السلام اثبات می‌کند، مگر نبوت که استثنا شده است. منزلت‌های هارون نسبت به موسی چند امر است... هارون خلیفه‌ی موسی در قوم او بود و اطاعتش بر امت او واجب بود... و بر اساس آن چه بیان کردیم، مقام فرض الطاعه چنان که برای پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله ثابت است، برای امیرالمؤمنین علیه السلام نیز ثابت می‌شود. پس در این (کلام) تأمل کن که دلالت آن کافی است.^۲

۳- ۱- ۶) طبرسی

طبرسی نیز مقام خلافت و امامت را همان مقام فرض الطاعه می‌داند و تصریح می‌کند که حدیث منزلت به روشنی به این مقام دلالت دارد: ثابت شده که هارون علیه السلام در زمان زندگی موسی علیه السلام خلیفه‌ی او در امتش بود و اطاعت هارون بر ایشان واجب بود و این یکی از منزلت‌های هارون نسبت به موسی است... اگر خلافت در زمان حیات، یکی از منزلت‌های او باشد و این مقام بعد از او نیز ثابت شود، به تحقیق، درستی نصّ پیامبر بر امامت امیرالمؤمنین علیه السلام [به واسطه‌ی این حدیث] روشن می‌شود.^۳

۲. عمده / ۱۳۷-۱۳۸.

۱. تقریب المعارف / ۱۴۷-۱۴۸.

۳. اعلام الوری باعلام الهدی / ۱ / ۳۳۲.

۳- ۱- ۷) ابن میثم بحرانی

شکّی نیست که اگر هارون بعد از رحلت حضرت موسی زنده می ماند، حائز مقام وجوب طاعت او می شد. همین مقدار برای هدف ما کافی است. حدیث (منزلت) حال امیرالمؤمنین علیه السلام را در همه ی منزلت ها مانند هارون می داند. پس امیرالمؤمنین علیه السلام نیز همان مقامات را دارد.^۱

۳- ۱- ۸) ابن جبر

(بر اساس حدیث منزلت) همه ی منزلت هایی که هارون نسبت به موسی داشت برای امیرالمؤمنین علیه السلام ثابت می شود مگر نبوّت که استثناء شده است... منزلت های هارون نسبت به موسی چند امر است... یکی آن است که او بر امت موسی مقتضی الطاعه و خلیفه موسی در میان قومش بود.^۲

۳- ۱- ۹) مولی محمد طاهر قمی

وجه دلالت این حدیث صحیح ثابت و متواتر در بین شیعه و سنی، به امامت امیرالمؤمنین علیه السلام شکار است؛ زیرا بر اساس این حدیث همه ی منزلت های هارون برای امیرالمؤمنین علیه السلام ثابت می شود، جز آن چه در حدیث استثنا شده (نبوّت) و آن چه به واسطه ی جریان عرف استثنا شده است (برادری نسبی) و می دانیم که منازل هارون نسبت به موسی علیه السلام عبارت اند از... وجوب طاعت و خلافت او بر امت در زمان غیبت او... پس این حدیث، خلافت و وجوب طاعت امیرالمؤمنین علیه السلام را ثابت می کند.^۳

۳- ۲) دلالت حدیث منزلت به لازمه ی امامت

برخی از علما پس از اثبات دلالت حدیث منزلت به مقام فرض الطاعه، این مقام را لازمه ی امامت الهی شمرده اند. عبارت برخی از آن ها نیز نقل می شود.

۱. النجاه فی القیامه فی تحقیق امر الامامه / ۱۴۱.

۲. نهج الایمان / ۴۰۳.

۳. کتاب الاربعین / ۱۰۴.

۳-۲-۱) علامه مجلسی

علامه مجلسی، فرض الطاعه را غیر از نبوت برمی‌شمارد و این مقام را منحصر در نبی نمی‌داند. ایشان می‌نویسد:

وقتی نفی نبوت، موجب نفی مقام فرض الطاعه می‌شود که حصول این مقام برای غیر نبی ممکن نباشد؛ ولی اگر داراشدن این مقام در غیر نبی مثل امام نیز جایز باشد، (این جواز) بر جدایی مقام فرض الطاعه از مقام نبوت دلالت می‌کند و فرض الطاعه حقیقت نبوت و جزء شرایطی نیست که اثبات آن موجب نفی نبوت گردد.^۱

می‌بینیم که علامه مجلسی فرض الطاعه را از لوازم امامت می‌شمارد؛ اما بر دلالت حدیث منزلت به مقام فرض الطاعه تأکید می‌کند. وی اساساً حدیث منزلت را قرینه‌ای بر این کلام خویش می‌گیرد که فرض الطاعه حقیقت نبوت نیست و این مقام بر اساس حدیث منزلت برای امام نیز ثابت می‌شود.

۳-۲-۲) سید علی میلانی

آیت‌الله سید علی میلانی در دلالت حدیث می‌نویسد:

هارون خلیفه‌ی موسی بود و علی‌علیه السلام به حکم حدیث منزلت، خلیفه‌ی رسول خدا ﷺ است. پس این حدیث نص در خلافت، امامت و ولایت بعد از رسول خدا ﷺ است و یکی از آثار این خلافت، وجوب طاعت مطلق است... پس وجوب اطاعت برای هارون، به حکم خلافت او از موسی است نه به حکم نبوت او. در این جا وجوب اطاعت مطلق برای امیرالمؤمنین علی‌علیه السلام به حکم خلافت ایشان از رسول خدا ﷺ خواهد بود؛ به حکم این که جایگاه او نسبت به رسول خدا ﷺ همانند جایگاه هارون نسبت به موسی است.^۲

۱. بحار الانوار ۳۷ / ۲۸۲.

۲. حدیث المنزل ۴۳-۴۴. در این باره، هم‌چنین بنگرید به: سخن سید مرتضی در: الشافی فی الامامه ۳ / ۱۱ و کلام شیخ ماحوزی در: اربعون حدیثاً / ۲۸۳-۲۸۴.

۴. جمع بندی

با بررسی آرای همین تعداد محدود از علما، اهتمام عالمان شیعه بر نشان دادن مفترض الطاعة بودن امام روشن می شود. در این بررسی، روشن شد عده ای از علما، معنای امامت و خلافت الهی را همان مقام فرض الطاعة می دانند و برخی دیگر این مقام را لازمی جدایی ناپذیر و ضروری امامت الهی می شمارند. در هر صورت، همه ی عالمان شیعه به دلالت حدیث منزلت به مقام فرض الطاعة اصرار و تأکید دارند. این تأکید، اهمیّت بحث وجوب طاعت امام را نزد بزرگان تشیع می رساند؛ به طوری که ایشان امامت الهی را به مقام فرض الطاعة می شناسند و امامت منهای وجوب طاعت را امری بی معنا می دانند.

در نتیجه، می توان با قاطعیّت گفت: مفهوم امامت یا گوهر اصلی آن، تملیک حقّ امر و نهی و وجوب طاعت، از سوی خدای تعالی می باشد.^۱ در بررسی دلالت حدیث منزلت نیز روشن شد گوهر اصلی امامت الهی و بلکه مفهوم امامت، خلافت، ولایت و ملک و سلطنت الهی، همان مقام فرض الطاعة و تملیک حقّ امر و نهی از سوی خدای تعالی است. این نکته همواره مورد نظر و توجّه عالمان برجسته ی شیعه و دانش آموختگان مکتب اهل بیت (علیهم السلام) بوده است. مرحوم شفتی در این زمینه می نویسد:

الإمامة هي الملك الإلهي والسلطنة الربانية... فإنّ الاستفادة من (هذه) الروايات، ولا سيما بعد ضمّ بعضها إلى بعض، أنّ الملك العظيم والطاعة المفترضة والإمامة والخلافة بمعنى واحد... والحاصل أنّ الآيات والروايات بأجمعها دالة على كون الإمامة هي السلطنة الإلهية المأخوذة في سلطانه على عباده. وهو الملك العظيم حيث أنّه مأخوذ من المالك الحقيقي ولذا صار طاعتهم طاعة الله عزّ وجلّ ومعصيتهم معصية الله عزّ وجلّ...^۲

۱. این مفهوم، گاه از سوی برخی مغفول می ماند تا آن جا که علی رغم روایات صریح و فراوان و اصرار بزرگان شیعه، اموری چون هدایت به امر و ایصال الی المطلوب به عنوان مقام امامت معرفی می گردد. (ر. ک: المیزان ۱ / ۳۷۴ - ۳۷۵).
۲. الامامة / ۳ - ۲۲.

امامت، ملک الاهی و سلطنت ربّانی است... از روایات (مذکور) - به ویژه با کنار هم قرار دادن آن‌ها - استفاده می‌شود که ملک عظیم و وجوب اطاعت و امامت و خلافت به یک معنا هستند... نتیجه این که مجموعه‌ی آیات و روایات دلالت دارند که امامت، سلطنت الاهی است که (به تملیک خدا و) ناشی از سلطنت خدای تعالی بر بندگان خویش است. (امامت) همان ملک عظیم است! بدان جهت که از سوی مالک حقیقی تملیک می‌شود. در نتیجه اطاعت از امامان، اطاعت از خدای عزّ و جلّ و سرپیچی از دستورات ایشان، نافرمانی خدای عزّ و جلّ است... .

منابع

۱. نهج البلاغه.
۲. ابن اثیر، مبارک بن محمد، **النهاية في غريب الحديث و الاثر**، تحقیق طاهر احمد زاوی و محمود محمد طنّاحی، ۱۳۸۳، دار احیاء الکتب العربیّه، القاهرة.
۳. ابن بطریق، یحیی بن حسن، **عمدة عیون صحاح الاخبار فی مناقب الامام الابرار**، مؤسسه النشر الاسلامی التابعة لجماعة المدرّسين، قم.
۴. ابن جبر، **نهج الایمان**، تحقیق سید احمد حسینی، ۱۴۱۸ ق، مجتمع امام صادق (علیه السلام)، مشهد.
۵. ابن شهر آشوب مازندرانی، محمد بن علی، **مناقب آل ابی طالب**، مکتبه السید اسدالله الطباطبائی، قم.
۶. ابن منظور، محمد بن مکرم، **لسان العرب**، دارصادر، بیروت.
۷. احمد ابن فارس، ابوالحسن، **معجم مقاییس اللغة**، تصحیح عبدالسلام محمد هارون، ۱۳۸۶ ق، مکتبه مصطفی البابي الحلبي و اولاده، القاهرة.
۸. اربلی، ابن ابی الفتح، **كشف الغمة**، ۱۴۰۵ ق، دارالاضواء، بیروت.
۹. الامین، محسن، **اعیان الشیعة**، تحقیق حسن الامین، ۱۴۰۳ ق، دارالتعارف للمطبوعات، بیروت.
۱۰. بحرانی اصفهانی، شیخ عبدالله بن نورالله، **عوامل العلوم و المعارف و الاحوال من الآیات و الاخبار و الاقوال**، ۱۴۰۵ ق، مدرسه الامام المهدي، قم.

۱۱. بحرانی، میثم بن علی بن میثم، **النجاة فی القيامة فی تحقیق امر الامامة**، ۱۴۱۷ ق، مؤسسه الهادی، قم.
۱۲. بخاری، محمد بن اسماعیل، **صحیح بخاری**، داراحیاء التراث العربی، بیروت.
۱۳. ثعلبی، محمد بن ابراهیم، **الكشف و البیان فی تفسیر القرآن (تفسیر الثعلبی)**، تحقیق سید کسودی حسن، ۱۴۲۵ ق، دارالکتب العلمیة، بیروت.
۱۴. جوهری، اسماعیل بن حماد، **الصحاح** تحقیق احمد عبدالغفور عطار، دارالکتب العربی، مصر.
۱۵. حسینی استرآبادی، شرف الدین علی، **تأویل الآیات الظاهرة فی فضائل العترة الطاهرة**، تحقیق حسین استادولی، ۱۴۰۹ ق، مؤسسه النشر اسلامی، قم.
۱۶. حلبی، ابوالصلاح، **تقریب المعارف فی الکلام**، ۱۴۰۴ ق، مؤسسه النشر الاسلامی، قم.
۱۷. حلّی، حسن بن سلیمان، **المختصر**، تحقیق سید علی اشرف، ۱۳۸۲ ش. انتشارات المكتبة الحیدریّة، نجف.
۱۸. حلّی، حسن بن یوسف بن مطهر، **كشف اليقين**، تحقیق حسین درگاهی، ۱۴۱۱ ق.
۱۹. رازی، فخرالدین، **التفسير الكبير**، ۱۳۵۷ ق، مكتبة عبدالرحمان محمد، مصر.
۲۰. سیوطی، جلال الدین عبدالرحمان بن ابی بکر، **جمع الجوامع**، تحقیق خالد عبدالفتاح شبلی، دارالکتب العلمیة، بیروت.
۲۱. شفتی، اسدالله موسوی، الامامة، تحقیق سید مهدی رجایی، مكتبة سید حجة الاسلام شفتی، اصفهان.
۲۲. صدوق، محمد بن علی، **امالی**، ۱۴۱۷ ق، مرکز الطباعة و النشر فی مؤسسه البعثة، قم.
۲۳. _____، **عیون اخبار الرضا (علیه السلام)**، تصحیح سید مهدی لاجوردی، رضا مشهدی، ۱۳۷۷ ق، قم.
۲۴. _____، **کمال الدین و تمام النعمة**، ۱۳۹۵ ق، دارالکتب الاسلامیة، تهران.
۲۵. _____، **معانی الاخبار**، تصحیح علی اکبر غفاری، ۱۳۷۹ ق، مكتبة الصدوق.
۲۶. _____، **علل الشرايع**، ۱۳۸۵ ق، المكتبة الحیدریّة، نجف.
۲۷. طباطبائی، سید محمد حسین، **المیزان**، ۱۳۷۶ ق، دارالکتب الاسلامیة، تهران.
۲۸. طبرسی، فضل بن حسن، **اعلام الوری باعلام الهدی**، ۱۳۹۰ ق، مكتبة الحیدریّة، نجف.

۲۹. _____، مجمع البيان في تفسير القرآن، ۱۳۷۳، اسلاميه، تهران.
۳۰. طبري، محمد بن جرير (شيعي)، المسترشد، تحقيق احمد محمودي، ۱۴۱۵ ق، مؤسسه الثقافة الاسلاميه، قم.
۳۱. طريحي، فخرالدين، مجمع البحرين، تحقيق احد حسيني، المكتبة المرتضوي، تهران.
۳۲. طوسي، محمد بن حسن، الاقتصاد الهادي الى طريق الارشاد، ۱۴۰۰ ق، مكتبة جامع چهل ستون، تهران.
۳۳. _____، امالي، تحقيق مؤسسة البعثة، ۱۴۱۴ ق، دارالثقافة، قم.
۳۴. عاملي نباطي فياضي، علي بن يونس، الصراط المستقيم، تحقيق محمد باقر بهبودي، ۱۳۸۴، المكتبة المرتضوية.
۳۵. فتال نيشابوري، محمد بن احمد، روضة الواعظين، تحقيق غلام حسين محمدی و مجتبی فرحي، ۱۳۸۱، دليل ما، قم.
۳۶. فراهيدي، خليل بن احمد، العين، ۱۴۰۵ ق، دارالهجرة، قم.
۳۷. فزار رازي، علي بن محمد، كفاية الاثر، تصحيح عبداللطيف بن علي اكبر حسيني، ۱۴۰۱ ق، بيدار، تهران.
۳۸. قمی، علي بن ابراهيم، تفسير القمي، تصحيح طيب موسوي جزايري، ۱۳۸۶، مكتبة المهدي، نجف.
۳۹. قمی، عباس، الانوار البهية في تاريخ، الحجج الالهية، دارالاضواء، بيروت.
۴۰. قمی شیرازی، محمد طاهر، كتاب الاربعين، تحقيق سيد مهدي رجايي، ۱۴۱۸ ق.
۴۱. كراجكي، ابو الفتوح، كنز الفوائد، ۱۳۶۹، مكتبة المصطفوي، قم.
۴۲. كليني، محمد بن يعقوب، كافي، مؤسسة دارالكتب الاسلاميه، تهران.
۴۳. كوفي، محمد بن سليمان، مناقب الامام امير المؤمنين عليه السلام، تحقيق محمد باقر محمودي، ۱۴۱۲ ق، مجمع احياء الثقافة الاسلاميه، قم.
۴۴. شيخ الماحوزي، كتاب الاربعين، تحقيق سيد مهدي رجايي، ۱۴۱۷ ق، قم.
۴۵. مجلسي، محمد باقر، بحار الانوار، دارالكتب الاسلاميه، تهران.
۴۶. محمودي، محمد باقر، نهج السعادة في مستدرک نهج البلاغة، ۱۳۸۷ ق، مؤسسه محمودي، بيروت.

٤٧. مرعشی نجفی، سید شهاب الدین، شرح احقاق الحق، تحقیق سید محمود مرعشی، قم.
٤٨. سید مرتضی، علی بن حسین، الشافی فی الامامة، تحقیق عبدالزاهر خطیب، ١٤١٠ ق، مؤسسه الصادق، تهران.
٤٩. مسلم بن حجاج، صحیح مسلم، تحقیق فؤاد عبدالباقي، ١٣٩٨ ق، دارالفکر، بیروت.
٥٠. مشهدی، محمد بن محمد رضا، تفسیر کنزالذقائق، تصحیح مجتبی عراقی، ١٤٠٧ ق، مؤسسه النشر الاسلامی، قم.
٥١. مغربی، قاضی نعمان بن محمد ابوحنیف، شرح الاخبار، تحقیق محمد حسینی جلالی، ١٤٠٩ ق، مؤسسه النشر الاسلامی التابعة لجماعة المدرسين، قم.
٥٢. مفید، محمد بن نعمان، الارشاد فی معرفة حجج الله علی العباد، تحقیق مؤسسه آل البيت لاحیاء التراث، المؤتمر العالمی لالفیه الشیخ المفید، قم.
٥٣. میلانی، سید علی، حدیث المنزلة، ١٤٢١ ق، مرکز الابحاث العقائدية، قم.
٥٤. _____، محاضرات فی الاعتقادات، مرکز الابحاث العقائدية، قم.
٥٥. نمازی شاهرودی، علی، مستدرکات علم رجال الحديث، تهران.
٥٦. نوری طبرسی، حسین، مستدرک الوسائل، ١٣٨٢ ق، مكتبة الاسلامیة، تهران.
٥٧. هلالی، سلیم بن قیس، کتاب سلیم بن قیس هلالی، تحقیق شیخ محمد باقر انصاری زنجانی، ١٤١٥، الهادی، قم.